

Renata Elżbieta Paliga, *Wojny i epidemie w dziejach Rzeczypospolitej. Dżuma, cholera, tyfus*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2022, ss. 182

Od zamierzchłych czasów ludzkość musiała mierzyć się z epidemiami chorób zakaźnych, które w znaczący sposób wpływały na losy różnych społeczeństw. Rozprzestrzeniły się powoli lub w sposób gwałtowny zbierając ogromną liczbę ofiar oraz prowadząc do wielu zmian społecznych i politycznych.

Literatura odnosząca się do epidemii w dziejach ludzkości jest obszerna, a temat stał się wyjątkowo popularny ze względu na współczesną pandemię wirusa SARS-CoV-2. Jednak w opracowaniach historyków wojskowości do tej pory problemy epidemiczne były wskazywane w sposób marginalny.

Autorka nie pierwszy raz podejmuje tematykę epidemii. Przykładowo na łamach „Przeglądu Epidemiologicznego” ukazały się następujące artykuły jej autorstwa: *Ewolucja myśli epidemiologicznej w medycynie z uwzględnieniem kształtowania się polskiej epidemiologii w XX wieku* oraz *Kwarantanna jako narzędzie do walki z epidemiami*. W recenzowanym opracowaniu podjęła się porów-

nania trzech epidemii (dżumy, cholery i tyfusu) wraz ze zmaganiem wojennymi, które im towarzyszyły. Jest to pierwsze tego typu opracowanie, które ukazuje nową perspektywę znanego już tematu, dlatego można stwierdzić, że wzbudzi zainteresowanie zarówno osób, które zawodowo badają historię, jak i tych, które jedynie pragną zaspokoić własną ciekawość.

R.E. Paliga jest doktorem nauk medycznych, dlatego też w opracowaniu została zastosowana próba interpretacji wydarzeń historycznych z perspektywy wynikającej z praktycznej wiedzy medycznej. Dodatkowym walorem książki jest to, że została wykorzystana przy jej tworzeniu bogata literatura polska, jak i zagraniczna, co świadczy o dokładności i staranności prowadzonych przez autorkę badań.

Zawarta w opracowaniu treść została podzielona na pięć rozdziałów. Pierwszy z nich stanowi wprowadzenie historyczne do omawianego tematu. Autorka omówiła w nim w zwięzły sposób najgroźniejsze choroby zakaźne, które występowały na obszarze Europy od starożytności do końca XVIII wieku. Chodzi tu przede wszystkim o: trąd, „zarazę ateńską”, plagę Antoninów, epidemię dżumy Justyniana i „czarną śmierć”.

Kolejne rozdziały, będące właściwą materią książki, przedstawiają epidemie i wojny, które wpłynęły na historię Rzeczypospolitej. W każdym z nich zostały opisane okoliczności historyczne, rozprzestrzenianie się konkretnej choroby oraz sposoby walki z nią.

Pierwszą z omawianych chorób jest dżuma, która w 1770 roku wywołała na ziemiach polskich epidemię i korelowała z pierwszym rozbiorem Rzeczypospolitej w 1772 roku. Okres ten charakteryzował się w Polsce przestarzałymi metodami zarządzania krajem, brakiem organizacji przeciwepidemicznych (poza porządkowymi) i wyznaczonych centralnie schematów postępowania. W związku z powyższym Rzeczpospolita nie radziła sobie dobrze z epidemią dżumy. Stosowano przestarzałe metody walki z chorobą, m. in. zarażonych ludzi wypędzano z domów, a ich dobytek palono.

Autorka słusznie zauważa, że wszelkie aspekty związane z epidemią były wykorzystywane przez sąsiednie mocarstwa w celu zawłaszczenia terenów Rzeczypospolitej. W trakcie działań, które miały zapobiegać rozprzestrzenianiu się choroby, w jawny sposób naruszały granice Polski i dokonywały ich przesunięć (chodzi tu przede wszystkim o wojskowe kordony sanitarne na granicach z Polską oraz niszczenie słupów granicznych),

a wszystko to czyniły między innymi pod pretekstem własnej ochrony oraz pomocy Polsce nieradzącej sobie z epidemią.

Kolejną chorobą zakaźną, wybraną przez autorkę, jest cholera, która dotarła po raz pierwszy do Królestwa Polskiego podczas działań militarnych powstania listopadowego w 1831 roku, po czym rozprzestrzeniła się wywołując pandemię o zasięgu globalnym.

Poświęcony jej rozdział opiera się na opracowaniach z dwudziestolecia międzywojennego, zachowanej dokumentacji archiwalnej oraz publikacjach historyków i lekarzy głównie z lat siedemdziesiątych XX wieku. Dzięki nim omówiona została organizacja opieki medycznej w trakcie powstania oraz zarządzanie postępowaniem przeciwepidemicznym. W rozdziale tym została również podjęta problematyka kwestii zakaźności cholery i zasadności ustanawiania kordonów sanitarnych. W czasie trwania powstania listopadowego nadal nie znano przyczyn chorób zakaźnych. Zakaźność cholery była wówczas tematem spornym i powodującym konflikty, a osób, które szukały pretekstu do zaprzestania walk powstańczych z pewnością nie brakowało. Można więc przypuszczać, że epidemia nieustalonej choroby o fatalnym przebiegu była świetnym argumentem wykorzystywanym przez przeciwników

powstania i konformistów. Nasuwa się zatem pytanie, jaka informacja o ryzyku epidemiologicznym mogła zostać wykorzystana do manipulacji, aby osiągnąć cel polityczny? Prawdopodobnie jednym z czynników, które wpłynęły na niepomyślny przebieg powstania, był brak przepływu autentycznych i aktualnych informacji na temat szybkości rozprzestrzeniania się cholery.

Ostatnią chorobą, którą zajęła się autorka w przedostatnim rozdziale recenzowanej książki, jest dur plamisty (tyfus), rozprzestrzeniający się na ziemiach polskich w latach 1918–1923.

Po I wojnie światowej Rzeczpospolita była krajem ubogim, zdevastowanym przez wojnę, a dodatkowo zagrożenie stanowił przesuwający się front wojny polsko-bolszewickiej. W wojennym zamęciu poruszali się uwolnieni jeńcy, ludność cywilna i zdemobilizowani żołnierze, co było przyczyną rozprzestrzeniania się wszawicy i chorób z nią związanych. Wśród nich największe zagrożenie epidemiczne stanowił dur plamisty. Było to schorzenie ciężkie i powodujące dużą śmiertelność, a drobno-ustrój wywołujący chorobę odkryto dopiero w 1916 roku, nie był dobrze poznany i różnił się od tych poznanych dotychczasowo. Choroba rozpoczynała się wysoką gorączką, bólem głowy i charakterystyczną wysypką. W walce z epidemią główny nacisk

był położony na organizację szpitali pełniących rolę leczniczą i izolacyjną. Stosowano tam nadzorowane działania higieniczno-dezynfekcyjne (m. in. tępiono wszawicę). Wprowadzone kordony sanitarne miały na celu nadzór nad kontrolowanym przepływem ludzi z terenów objętych epidemią oraz selekcję na podstawie dokumentów o stanie zdrowia.

W rozdziale tym uwaga została skupiona na stanie nauk medycznych w okresie powstawania II Rzeczypospolitej oraz realiach pomocy medycznej i działaniach międzynarodowych w walce z epidemią.

Porównując ówczesną sytuację polityczną z występującą w tym czasie epidemią autorka zwraca uwagę na to, że epidemia mogła w pewnym stopniu przyczynić się do sukcesu Polski w walce z bolszewikami. W Rosji choroba rozprzestrzeniała się w niekontrolowany sposób, oczywiste więc było, że działania wojenne i przemieszczanie się ludności coraz bardziej pogarszały sytuację epidemiologiczną. Podjęto zatem współpracę dyplomatyczną między instytucjami sanitarnymi Rzeczypospolitej i Rosji, która doprowadziła do podpisania międzynarodowej umowy sanitarnej. Po zaprzestaniu działań wojennych oraz wprowadzeniu radykalnych działań przeciwepidemicznych w obu krajach rozprzestrzenianie się duru plamistego zaczęło powoli spadać.

Ostatni rozdział książki stanowi refleksje końcowe, w których autorka skupiła się na: wpływie epidemii chorób zakaźnych na niepodległość Rzeczypospolitej, kwestii informacji i dezinformacji jako narzędzia do prowadzenia wojen i zarządzania epidemiami oraz zależności między wiedzą o czynniku wywołującym epidemię a organizacją działań przeciwepidemicznych.

Dodatkowo w książce został zamieszczony aneks, w którym znajdują

się informacje medyczne na temat chorób oraz fakty z historii odkrycia czynników je wywołujących.

Książka jest krótka, ale bardzo ciekawa, wypełniona treścią. Została napisana językiem zrozumiałym nawet dla osób nieposiadających specjalistycznej wiedzy medycznej i historycznej. *Wojny i epidemie w dziejach Rzeczypospolitej. Dżuma, cholera, tyfus* to książka przystępna i ciekawa. Praca autorki zasługuje na słowa uznania.

Gabriela Woroszyło